

Секція

ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО В СФЕРІ ПРИВАТНОГО ПРАВА, ПРИВАТНЕ ПРАВО ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН, МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

В. Р. Барський

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ РИНКУ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ: ГЛОБАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА НАЦІОНАЛЬНІ ПЕРСПЕКТИВИ

Одним із елементів сучасної світової економіки є розвинений та прозорий ринок культурних цінностей. У більшості економічно розвинутих держав культурні цінності визнаються об'єктом цивільних прав і можуть, відносно вільно, експортуватися та імпортуватися. Проте існуюча в Україні модель ринку культурних цінностей не відповідає світовим трендам, які сформувалися під впливом глобалізації та європейської інтеграції.

На функціонування сучасного світового ринку культурних цінностей впливає значний масив норм міжнародного права культурної спадщини, права Ради Європи, права Європейського Союзу, національних законодавств. При цьому більшість з наднаціональних норм спрямована на запобігання незаконному міжнародному обігу культурних цінностей, а норми національних законодавств визначають особливості кола об'єктів та суб'єктів локальних ринків культурних цінностей, а також обсяг прав та обов'язків останніх.

У формуванні правових засад міжнародного обігу культурних цінностей провідне місце займають ООН і ЮНЕСКО. Під їх егідою була ухвалена Конвенція про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності від 14.11.1970 року (далі — Конвенція). Норми Конвенції визначили зобов'язання для держав-учасниць, пов'язаних із протидією «чорному» ринку культурних цінностей, зокрема: запровадження експортних сертифікатів для їх переміщення через митні кордони, а також визначення органу влади, уповноваженого видавати такі сертифікати. Україна є правонаступницею відповідних зобов'язань УРСР, яка приєдналася до Конвенції у 1988 році.

Положення Конвенції отримали розвиток у ненормативних документах ООН і ЮНЕСКО — Рекомендації про охорону рухомих культурних цінностей, ухваленій дванадцятю Генеральною конференцією ЮНЕСКО 28.11.1978 року, Стратегії сприяння реституції викрадених чи незаконно вивезених культурних цінностей ухваленій тридцять третьою Генеральною конференцією ЮНЕСКО 25.08.2005 року, Резолюції, ухваленій сімдесятою сесією Генеральної Асамблеї ООН 09.12.2015 року, «Повернення або реституція культурних цінностей» та інших.

Положення Конвенції також вплинули на зміст корпоративних етичних кодексів — Міжнародного кодексу етики для торговців культурними цінностями (ухвалений у 1999 році, чинний у редакції 2021 року), Кодексу музейної етики Міжнародної ради музеїв від 04.11.1986 року (з 2001 року Кодекс етики Міжнародної ради музеїв), Кодексу поведінки Міжнародної асоціації торговців стародавнім мистецтвом (ухвалений 05.12.2018 року).

Важливий внесок у боротьбу з незаконним обігом культурних цінностей зроблено Всесвітньою митною організацією, яка спільно з ЮНЕСКО розробила Модельний сертифікат для експорту предметів культури. Сертифікат рекомендовано як міжнародний стандарт контролю за циркуляцією предметів культури через митні кордони, отже запобігає їх незаконному

вивезенню, ввезенню викрадених, чи таких, що перебувають у розшуку.

Зближенню національних законодавств про обіг культурних цінностей сприяє діяльність Міжнародного інституту уніфікації приватного права (ЮНІДРУА). Зокрема, під його егідою була розроблена та впроваджена Конвенція ЮНІДРУА про викрадені або незаконно вивезені культурні цінності від 24.06.1995 року, яка зосереджена на цивільно-правових аспектах реституції викрадених або незаконно вивезених культурних цінностей. Цей документ запобігає нелегальному обігу культурних цінностей шляхом зміни поведінки покупців, зобов'язуючи їх перевіряти законність своєї покупки.

На регіональному (європейському) рівні найбільш послідовні зусилля щодо вдосконалення правового регулювання обігу культурних цінностей демонструють Рада Європи та Європейський Союз.

Рада Європи поступально формує європейські стандарти поведіння з культурною спадщиною в широкому сенсі, використовуючи для цього усталений механізм рамкових конвенцій. Особливе місце серед них займає Конвенція Ради Європи про правопорушення, пов'язані з культурними цінностями, від 03.05.2017 року (також відома як Нікосійська конвенція). Це перша міжнародна угода, яка визначає зобов'язання для держав-учасниць криміналізувати широке коло дій, пов'язаних з незаконним обігом культурних цінностей на рівні національних законодавств, а також запровадити за порушення законодавства у цій сфері засоби відповідальності для юридичних осіб. Україна приєдналася до угоди 25.02.2025 року, проте набрання чинності закону про її ратифікацію відтерміновано до внесення відповідних змін до Кримінального кодексу України та Кодексу про адміністративні правопорушення України.

Характеризуючи правовий вплив Європейського Союзу на правовідносини пов'язані з обігом культурних цінностей, слід враховувати, що цей вплив відчувається переважно в контексті забезпечення свобод Єдиного європейського ринку, зокрема свободи руху товарів.

Правові засади сучасного європейського ринку культурних цінностей були закладені ще на ранньому етапі європейської інтеграції, правовою позицією Суду Європейських Співтовариств (з 2009 року Суд Європейського Союзу), яка була висловлена під час розгляду справи *Commission of the European Communities v Italian Republic Case 7–68*. У відповідному судовому рішенні було визначено поняття «товару», як продукції що оцінюється в грошах, і яка може становити предмет комерційних угод, а отже предмети художнього, історичного, археологічного чи етнографічного характеру підпадають під поняття товару та під положення про митний союз (не можуть підпадати під прямі чи непрямі експортні обмеження).

Сучасна ставлення Європейського Союзу щодо функціонування ринку культурних цінностей також базується на актах вторинного права: Регламенті Ради (ЄС) № 116/2009 від 18.12.2008 року щодо експорту предметів культури (кодифікована версія), Регламенті (ЄС) 2019/880 Європейського Парламенту та Ради від 17.04.2019 року про ввезення та імпорту культурних цінностей. Для запобігання негативним соціальним практикам на ринку культурних цінностей Європейський Союз запропонував у Директиві 2014/60/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 15.05.2014 року про повернення предметів культури, незаконно вивезених з території держави-члена, та про внесення змін до Регламенту (ЄС) № 1024/2012 (нова редакція) відповідні темпоральні рамки та механізм реституції.

Лібералізація ринків культурних цінностей займає важливе місце у двосторонніх відносинах Європейського Союзу з державами-кандидатами на членство, в тому числі, з Україною.

Станом на 2025 рік держава зберігає провідний правовий вплив на функціонування українського ринку культурних цінностей, причому мотиви і зони впливу держави на нього різноманітні. В національному законодавстві можна виокремити такі групи джерел, які безпосередньо або опосередковано впливають на функціонування ринку культурних цінностей в Україні:

1. Цивільний кодекс України, норми якого визначають загальні засади цивільної оборотоздатності культурних цінностей;

2. Митний кодекс України від 13.03.2012 року № 4495-VI та Закон України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» від 21.09.1999 року № 1068-XIV, норми яких визначають умови та порядок переміщення культурних цінностей через митний кордон;

3. Підзаконні акти, які визначають порядок та коло суб'єктів проведення державної експертизи культурних цінностей, що є обов'язковою умовою їх переміщення через митний кордон: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.08.2003 року № 1343 «Про затвердження Порядку проведення державної експертизи культурних цінностей та розмірів плати за її проведення»; Постанова Кабінету Міністрів України від 25.11.2015 р. № 963 «Про затвердження Порядку видачі свідоцтва на право вивезення (тимчасового вивезення) культурних цінностей або відмови в його видачі, переоформлення, анулювання»; Наказ Міністерства культури України від 25.07.2023 року № 400 «Про затвердження Переліку державних установ, закладів культури, інших організацій, яким надається право проведення державної експертизи культурних цінностей»;

4. Наказ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України та Міністерства культури і мистецтв України № 322/795 від 29.12.2001 року «Про затвердження Правил торгівлі антикварними речами», норми якого визначають організаційно-правові форми та вимоги щодо торгівлі антикваріатом. Станом на 2025 рік цей наказ є єдиним нормативним актом національного законодавства, що безпосередньо регулює функціонування ринку культурних цінностей в Україні. Однак він значно застарів за змістом та термінологічно.

З різних причин наведений значний нормативний масив не здатний забезпечити функціонування відкритого та прозорого ринку культурних цінностей в Україні, унеможлиблює їх легальний експорт, що визнається науковцями і громадськістю. Таке становище є причиною численних спроб незаконного переміщення культурних цінностей через митний кордон України, функціонування, фактично, поза правовим полем сайтів-агрегаторів для колекціонерів. Ці та інші недоліки на-

ціонального законодавства про обіг культурних цінностей та шляхи їх подолання системно викладені в електронній петиції до Кабінету Міністрів України щодо реформування законодавства про переміщення культурних цінностей (Петиція № 41/007427-24еп).

Окрім недосконалого законодавства функціонуванню ринку культурних цінностей в Україні також заважає негативне ставлення частини українського суспільства до цієї соціальної практики, яке склалося ще за радянських часів.

Модернізація правового забезпечення функціонування ринку культурних цінностей в Україні потребує наступних кроків:

1. Подолання термінологічної розбіжності між відповідними нормами національного законодавства України, міжнародного права, права Європейського Союзу.

2. Чітке визначення на законодавчому рівні темпоральних та історико-культурних ознак культурних цінностей.

3. Транспозиція до національного законодавства України правових принципів та норм права Європейського Союзу про обіг культурних цінностей та їх переміщення через митний кордон з метою лібералізації відповідного ринку.

4. Поглиблення інституційної співпраці із провідними міжнародними акторами запобігання незаконному обігу культурних цінностей.